

Forma zewnętrzna towarów i produktów jako desygnat ochrony prawnej

The form of goods and products and its legal protection

dr Grzegorz Tylec

I. Wstęp

W ustawodawstwach państw obcych ukształtowały się różne systemy ochrony w przypadku naśladownictwa formy zewnętrznej produktu. Można wymienić tu systemy w których zawłaszczenie „wyglądu” cudzego produktu rozstrzygane jest w oparciu o ogólne przepisy o czynach niedozwolonych, system szczególnej ochrony wyglądu zewnętrznego produktu wykształcony w Niemczech pod nazwą *Ausstattungsrecht*, system ochrony opakowań w ramach szeroko ujmowanej ochrony znaków towarowych wypracowany w USA (*trade dress protection*) i występujący w prawie angielskim system skargi z nieuczciwej konkurencji (*passing off*)¹.

W prawie polskim ochronę prawną zewnętrznego wyglądu przedmiotu zapewniają m.in. przepisy usta-

wy o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji² z dnia 16 kwietnia 1993r.³ a w szczególności art. 13 ust 1, który stanowi, iż czynem nieuczciwej konkurencji jest naśladowanie gotowego produktu polegające na tym, że przy pomocy technicznych środków reprodukcji kopiowana jest zewnętrzna postać produktu, jeśli może wprowadzić w błąd co do tożsamości producenta lub produktu. Do ochrony charakterystycznych opakowań i form zewnętrznych znaleźć może zastosowanie również art. 10 u.z.n.k. którego celem jest ochrona przed czynami polegającymi na posługiwaniu się wszelkimi mylnymi oznaczeniami towarów.

Zewnętrzna postać przedmiotu może podlegać również ochronie specjalnej jeżeli zostanie zarejestrowana jako wzór przemysłowy. Zgodnie bowiem z art.102 ust 1 ustawy Prawo własności przemysłowej z dnia 30 czerwca 2000r.⁴ ochronie prawnej podlega zarejestrowana jako wzór przemysłowy nowa i oryginalna nada-

¹ Szerzej na temat systemów ochrony formy zewnętrznej produktu por. P. Podrecki, E. Traple, *Przejęcie lub naśladownictwo formy zewnętrznej cudzego produktu jako czyn nieuczciwej konkurencji*, Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej 2001, z.77 s.35-49.

² Dalej u.z.n.k.

³ Dz. U. z 1993r., Nr 47, poz. 211 ze zm.

⁴ Dz. U. z 2000r., Nr 49 poz. 508 ze zm.

jąca się do wielokrotnego odtwarzania postać wytworu, przejawiająca się w szczególności w jego kształcie, właściwościach powierzchni, barwie, rysunku lub ornamencie.

Konsekwencją współlistnienia w formie zewnętrznej towarów i produktów elementów technicznych i cech użytkowych jak też przede wszystkim elementów artystycznych i cech estetycznych jest konieczność rozpatrywania ich ochrony prawnej również w świetle prawa autorskiego, które chroni wszelkie utwory artystyczne, bez względu na ich wartość i przeznaczenie.

Celem niniejszego opracowania jest analiza pojęcia formy zewnętrznej produktu używanego zamiennie z pojęciem wyglądu produktu, które to pojęcia stanowią przedmiot ochrony prawnej na podstawie powyżej zacytowanych aktów prawnych. Zakreślenie ram znaczeniowych tego pojęcia uzmysławia jaki jest zakres swobodnego, wolnego z punktu widzenia prawa nieuczciwej konkurencji naśladownictwa znajdujących się na rynku towarów i produktów. Odpowiedź na tak postawione pytanie wydaje się szczególnie cenna z punktu widzenia walczących o klientele przedsiębiorców.

II. Próba definicji pojęcia formy zewnętrznej towaru i produktu

W czasach dzisiejszych powszechnie znanym jest fakt, iż zewnętrzny wygląd przedmiotu jest jednym z ważniejszych czynników marketingu handlowego. Powszechnie

wiadomo, że wizualna atrakcyjność przedmiotu często przesądza o powzięciu decyzji o jego zakupie. Również ważną rolę odgrywa prezentacja towaru w odpowiednim opakowaniu. Jakkolwiek funkcja zewnętrznej postaci samego przedmiotu jest inna niż funkcja zewnętrznego wyglądu jego opakowania to w doktrynie prawa i terminologii używanej w praktyce przyjęło się, że mówiąc o zewnętrznej postaci przedmiotu, mamy na myśli zarówno sam produkt jako taki, jak też jego opakowanie.

Analizując badane pojęcie należy zauważyć, iż każdy produkt wytwarzany w sposób przemysłowy lub rzemieślniczy posiada strukturę zewnętrzną i wewnętrzną. Z reguły dostrzega się przede wszystkim jego wygląd czyli zewnętrzną postać przedmiotu podlegającą percepcji wzrokowej: kształt, barwę, fakturę itp.. Struktura wewnętrzna nie jest dostępna bezpośredniej percepcji wzrokowej.

Pojęcie formy przedmiotu już od czasów starożytnych było przedmiotem rozważań filozoficznych.

Arystoteles odróżniał formę – gr. *morfe* – od materii – *hyle*. Oba te elementy pojmował jako przyporządkowane sobie współczynniki każdego bytu przy czym formę traktował jako akt konstytuujący bytowość substancji (forma sprawiać miała, iż rzecz jest tym czym jest) Materia rozumiana była jako nieokreślona możliwość sama z siebie, stanowiąca podłoże wszel-

kich determinacji bytowych otrzymanych od formy⁵.

Roman Ingarden stwierdził, iż wyróżnione przez Arystotelesa aspekty bytowe, jakimi są forma i materia są trwale ze sobą zrośnięte a ich abstrakcyjne przeciwstawienie nie oznacza możliwości ich oddzielenia. Podobny pogląd reprezentował Edmund Husserl, dla którego „części abstrakcyjne” są niezdolne do samodzielnego istnienia. Dlatego też odpowiadając na pytanie: czym jest forma? - z konieczności musimy udzielić przynajmniej częściowej odpowiedzi na pytanie czym jest uzupełniający ją czynnik z którym dopiero razem tworzą byt⁶.

Próbę filozoficznej analizy pojęcia wyglądu podjął R. Ingarden. Przejął on ten termin z języka potocznego i pojmował go jako postać, w jakiej pokazuje się przedmiot gdy postrzegamy go z określonego miejsca. Rozumiał wygląd jako coś różnego od samej rzeczy jakkolwiek wskazywał, iż przez swój wygląd rzeczy spostrzeżone dochodzą do „cielesnej samoprezentacji”. Stwierdzał iż do tej samej rzeczy mogą należeć wyglądy wzrokowe, słuchowe, dotykowe itp..

Ingarden i Husserl pozostają zgodni co do tego że rzeczy zmysłowe poznajemy przez ich wyglądy w których to dane są one jako samoobecne oraz, że taki sposób ich poznania płynie z ich istoty. Rozważając naturę

wyglądu Ingarden w przeciwieństwie do Husserla twierdził, iż są one przeżyciami a więc czymś psychicznym, subiektywnym.

Ingarden zdawał sobie sprawę z tego, że wyglądom jako szczególnego rodzaju istnościom należałoby znaleźć odpowiednie miejsce w systemie ontologii ale zagadnienia tego nie rozwinął⁷.

W doktrynie prawa wygląd przedmiotu zwykło pojmować się jako zespół własności percypowanych wzrokowo (cechy wizualne). Jest on utożsamiany z formą zewnętrzną, która uważana jest za kategorie estetyczną i przeciwstawiana właściwościom technicznym lub funkcjonalnym produktu, uważanych za cechy formy wewnętrznej. Niekiedy forma wewnętrzna rozumiana jest także jako wnętrze przedmiotu zasłonięte przed oczyma widza.

Każdy produkt przemysłowy zawiera w sobie aspekt użytkowy oraz estetyczny. Cechom wizualnym produktu trudno odmówić szczególnego znaczenia skoro percepcja wzrokowa jest dominującym sposobem poznawania rzeczywistości w dodatku cechy te będąc nośnikami wartości estetycznych są także elementem warunkującym elementy funkcjonalne i konstrukcyjne. Funkcja użytkowa przedmiotu jest elementem, który niejednokrotnie determinuje bądź modyfikuje formę zewnętrzną w zależności od przeznaczenia przedmiotu, pełnionej funkcji, obranej metody wytwarzania, użytego tworzywa.

⁵ Por. red. J. Herbut, *Leksykon filozofii klasycznej*, Lublin 1997, s. 244.

⁶ Por. red. A. J. Nowak, L. Sosnowski, *Słownik pojęć filozoficznych Romana Ingardena*, Kraków 2001, s. 75.

⁷ Tamże, s.309 i 313.

Forma zewnętrzna towarów i produktów powstaje w procesie tzw. wzornictwa przemysłowego czyli w ramach projektowania przemysłowego będącego dziedziną twórczości plastycznej poświęconej projektowaniu cech wizualnych wyrobu przemysłowego⁸.

La Grande Encyclopedie Larousse określa wzornictwo przemysłowe jako działalność twórczą, której cel polega na zdeterminowaniu formalnych właściwości przedmiotów produkowanych w sposób przemysłowy, przy czym te formalne właściwości nie dotyczą wyłącznie cech zewnętrznych, lecz polegają przede wszystkim na ustaleniu odpowiedniego stosunku między strukturą a funkcją produktu⁹.

Powstanie określonej formy zewnętrznej towaru związane jest z procesem projektowania, który rozumie się jako „wybranie jakiegoś sposobu działania” będącego odpowiedzią na „uświadomioną potrzebę”. Zadaniem projektanta jest więc zidentyfikowanie potrzeby i ustalenie sposobu jej zaspokojenia¹⁰.

Stwierdzić można, iż kreacja nowych form przybiera charakter przemysłowy jeśli charakteryzuje ją: masowa skala produkcji, użycie ma-

szyn i podział pracy oraz powtarzalność wytwarzanych wyrobów¹¹.

Proces projektowania produktów zawierający w sobie czynność kształtowania ich wyglądu może być określony mianem *sui generis* twórczości techniczno – estetycznej o ile nowy wytwór oceniony zostanie jako trafny lub użyteczny. Z definicji twórczości wynika, iż może mieć ona miejsce w każdej dziedzinie ludzkiej aktywności choć najczęściej wymienia się twórczość naukową, artystyczną i techniczną. Wytwór zaś może mieć dowolną postać – być dziełem sztuki, odkryciem czy wynalazkiem a także projektem organizacyjnym¹².

Kwestią bezdyskusyjną jest, iż projektowanie produktu m.in. w swym aspekcie technicznym zdeterminowane jest prawami fizyki, które w znacznym stopniu ograniczają inwencje autora. Różnica pomiędzy twórczością artystyczną a twórczością techniczną polega na tym że jeśli dzieła sztuki konstytuują nową rzeczywistość to dzieła techniki pozostają w realnym związku ze światem materialnym i funkcjonują na podstawie rządzących nimi praw¹³.

Odnosząc się do wzajemnej relacji elementów estetycznych i użytkowych inkorporowanych w towarach i produktach stwierdzić należy, iż od najdawniejszych czasów przedmioty wytwarzane przez człowieka łączyły

⁸ K. Zwolińska, Z. Malicki, *Mały słownik terminów plastycznych*, 1975, s. 176.

⁹ Podaję za M. Poźniak - Niedzielską, *Wzory zdobnicze i ich ochrona*, 1978, s.6.

¹⁰ J. Dietrich, *System i konstrukcja*, 1978, s. 31 i 33.

¹¹ *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, hasło: przemysł.

¹² Por. J. Pietrasiński, *Myślenie twórcze*, 1969, s. 10-11.

¹³ Por. W. Strórzewski, *Dialektyka twórczości*, 1983, s.108.

w sobie użyteczność i piękno. Z czasem powstało przekonanie, iż te dwa elementy pozostają wobec siebie w opozycji. Przesądzono, iż użyteczność leży w sferze zainteresowań techniki i przemysłu piękno zaś i estetyka jest domeną sztuki. Podział ten zakłóca jednak istnienie przedmiotów, których zakwalifikowanie do jednej lub drugiej grupy sprawia trudności. Dotyczy to m.in. wytworów wzornictwa przemysłowego, rzemiosła artystycznego, grafiki użytkowej, sztuki stosowanej¹⁴.

Reasumując powyższe rozważania stwierdzić należy, iż formy zewnętrzne są bytami abstrakcyjnymi istniejącymi jedynie w umysłach, które porządkują i organizują materię produktu użytkowego jako, że funkcja użytkowa nie posiada sama w sobie żadnej formuły. Różnorodność cech wizualnych jakie nadać można produktom pełniącym tę samą funkcję użytkową świadczy jednak o znacznej autonomii form zewnętrznych.

Istnieje we współczesnym wzornictwie tendencja do ukrywania funkcji przedmiotu przejawiająca się w organizowaniu otoczenia człowieka na kształt pojemników (domy, pralki, lodówki, telewizory) wtedy forma staje się bardziej niezależna i podatna na kształtowanie artystyczne, ale jed-

nocześnie bardzo skąpo informuje o użytkowych walorach produktu. Może nasuwać się więc wątpliwość, czy nie jest tak że osoba projektująca obudowę pozostawia na uboczu aspekt użytkowy i skupia się tylko na walorach estetycznych? Przypomnieć trzeba, że mówiąc o aspekcie użytkowym mamy na myśli szeroko pojętą użyteczność produktu, jego walory ekonomiczne, ergonomiczne, zalety stosowanej technologii czy konstrukcji. Cechy wizualne przedmiotu użytkowego wyrażają nie tylko funkcję, ale także i te pozostałe własności i wobec tego nigdy nie tworzą formy niezależnej od użytkowości. Formę niezależną można znaleźć tylko w twórcach nieużytkowych - dziełach sztuki, toteż można ją wyróżniać w odrębnych fragmentach przedmiotów użytkowych jeśli są one nimi zdobione. Mamy wówczas do czynienia z nałożeniem formy plastycznej na przedmiot użytkowy a nie rozwiązaniem całościowym.

Zastrzec trzeba jednak, że rola aspektu wizualnego jest zróżnicowana w odniesieniu do różnych dziedzin wzornictwa przemysłowego. Dominującą rolę odgrywa czynnik wizualny w przedmiotach takich jak wazony, serwisy, sztucce itp. W projektowaniu zaś maszyn i urządzeń fabrycznych zdecydowanie ustępuje aspektowi użytkowemu¹⁵.

W zupełnie nowym świetle stawiają znaczenie aspektu wizualnego produkty, których własnością jest mobilność elementów składowych.

¹⁴ A. Wojciechowska, *Wzornictwo przemysłowe – zagadnienie przedmiotu ochrony prawnej*, ZNUJ 1990, z. 54, s. 25., por. także G. Gassiot- Talabota, *Wzornictwo przemysłowe i najnowsze tendencje*, [w:] H. de Morant, *Historia sztuki zdobniczej*, 1981, s. 469., B. Archer, *Systematyczna metoda projektowania przemysłowego*, 1968, s.11.

¹⁵ Por. A. Wojciechowka, jw. s. 32-33.

Meble, które użytkownik może zestawiać na nieskończenie wiele sposobów zabawki i gry, których atrakcyjność zawiera się w możliwości tworzenia z tych samych elementów, różnych także wizualnie, układów (np. klocki Lego). Zwrócić należy uwagę na to, że opis wyglądu części składowych bardzo niewiele mówi nam o istocie takiego przedmiotu¹⁶. Stanowią one przykłady obiektów, których cechy wizualne nie stanowią podstawy do ich identyfikacji.

III. Podsumowanie

Jak wynika z powyżej poczynionych rozważań egzystujące we wzornictwie przemysłowym oraz doktrynie prawa znaczenia pojęcia formy zewnętrznej nie są ani jednoznaczne ani oczywiste. Ze względu na szeroki zakres tego pojęcia i jego wieloaspektowość nie daje ono ująć się w ścisłe normy prawne. Z tego powodu konstrukcje prawne, którym za cel stawia się ochronę wyglądu zewnętrznego przedmiotów i produktów, zawodzą wobec niejednorodności i różnorodności zjawiska dla ochrony, którego zostały powołane. Sytuacja taka nakłada na sądy orzekające w sprawach dotyczących zawłaszczenia formy zewnętrznej towaru lub produktu obowiązek szczególnej ostrożności oraz indywidualnej oceny każdego zaistniałego wypadku. Trudności interpretacyjne związane z jednoznacznym określeniem co jest formą zewnętrzną pro-

duktu której skopiowanie w świetle art. 13 u.z.n.k. jest zakazane oraz dodatkowe wymogi płynące z tego przepisu jak choćby: niezbędne do powstania naruszenia wierne odtworzenie wyglądu przedmiotu i dokonanie kopiowania za pomocą „mechanicznych środków reprodukcji” powodują, iż art. 13 u.z.n.k. będzie miał nikłe zastosowanie w praktyce, częściej stosowany będzie na pewno przywołany wyżej art. 10 u.z.n.k. oraz przepisy ustaw szczególnych chroniących prawa własności intelektualnej: prawo własności przemysłowej i prawo autorskie.

Summary

The article focuses on the legal protection of the form of products and goods against illegal copying. The contents of the article constitute, above all, an attempt to define the notion of the form of goods and products. It has also been aimed to specify limits of the allowed copying of goods within the regulations of the unfair competition law.

Nota o autorze:

dr Grzegorz Tylec, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II Wydział Zamiejscowy Nauk o Społeczeństwie w Stalowej Woli, Instytut Prawa, główne kierunki zainteresowań: prawo handlowe.

¹⁶ Por. G. Dorfler, *Człowiek wielokrotnie*, 1980, s. 290.